

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA SHARTNOMA HUQUQINING RIVOJLANISHI

**Toshkent davlat yuridik universiteti Xususiyl huquq fakulteti 4-kurs talabasi
Xusanov Sardor Shuhratovich**

Annotatsiya

Raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqi jadal rivojlanib, an'anaviy yondashuvlar zamonaviy raqamli yechimlar bilan boyitilmoqda. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shartnoma huquqining taraqqiyoti ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Elektron shartnomalarni tuzish va elektron raqamli imzolarni qo'llashning huquqiy asoslari, "aqlli shartnoma" (smart contract) tushunchasining paydo bo'lishi va uning huquqiy maqomi, shuningdek, raqamli muhitda kelib chiqayotgan yangi huquqiy muammolar yoritiladi. Turli xorijiy va mahalliy manbalarga asoslangan holda, shartnoma huquqini raqamli asr talablari va imkoniyatlariga moslashtirish zarurati ilmiy asosda bayon etiladi. Natijalarda raqamli texnologiyalar shartnoma tuzish jarayonlarini qanday osonlashtirayotgani hamda bu boradagi ehtimoliy xatar va yechimlar tahlil qilinadi. Maqola doirasida yetuk olimlar fikrlari va qonunchilikdagi o'zgarishlar sharhi ham keltirilib, raqamli davrda shartnoma huquqining istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlariga doir xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar

Shartnoma huquqi, raqamli texnologiyalar, elektron shartnoma, elektron raqamli imzo, aqlli shartnoma (smart contract), blockchain, elektron tijorat, huquqiy tartibga solish.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning hayotimizning deyarli barcha jabhalariga kirib borishi huquqiy munosabatlarga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, shartnoma huquqi sohasida raqamli transformatsiya natijasida shartnomalarni tuzish, ijro etish va ta'minlash usullari keskin o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Ilgari shartnomalar ko'pincha qog'oz ko'rinishida, shaxsan uchrashuv yoki qo'lda imzolash orqali tuzilgan bo'lsa, endilikda elektron xatlar, SMS-xabarlar va internetdagi platformalar vositasida ham bitimlar tuzilishi kundalik holga aylangan. Masalan, zamonaviy huquqda hatto oddiy "👍" (yaxshi) emoji belgisi ham tarafning roziligini ifoda etishi va shartnoma qabul qilinganini bildirishi mumkinligi sud amaliyotida qayd etildi. 2023 yilda Kanadada sud "bosh barmoq" emojisining SMS orqali yuborilishini

shartnomani qabul qilish belgisi deb topib, fermer xo'jaligini don yetkazib bermaganligi uchun javobgarlikka tortdi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, axborot almashish shakli o'zgargani bilan, shartnoma tuzishning huquqiy mohiyati saqlanib qoladi – ya'ni tomonlarning o'zaro roziligi har qanday shaklda bo'lsa-da, huquqiy kuchga ega bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli davr shartnomaviy huquqni zamon talablariga moslashtirish uchun davlatlar tomonidan keng ko'lamli qonunchilik islohotlarini talab qilmoqda. Dunyoning ko'plab davlatlarida elektron tijorat va elektron imzo to'g'risidagi qonunlar qabul qilinib, elektron hujjatlar va xabarlar qog'ozdagi hujjatlar bilan tenglashtirilgan. BMTning "Xalqaro shartnomalarda elektron aloqalardan foydalanish to'g'risida"gi 2005 yilgi Konvensiyasi elektron xabarlar va hujjatlarning qog'oz hujjatlar bilan teng huquqiy kuchga egaligini e'tirof etgan bo'lib, bu xalqaro miqyosda raqamli shartnomalar tuzishni yengillashtirdi. Xususan, AQShda 2000 yilda qabul qilingan **E-SIGN Act** va bir qator shtatlarda amal qiluvchi **UETA** qonunlari elektron imzo va yozuvlarni qonuniy tan oladi – natijada raqamli bitimlar huquqiy ijro etilish jihatidan an'anaviy shartnomalardan kam bo'lmagan darajada kuchga ega bo'ldi. Yevropa Ittifoqida ham 2016 yildan kuchga kirgan **eIDAS** reglamenti elektron identifikatsiya va ishonch xizmatlari bo'yicha yagona talablarni joriy etib, a'zo davlatlarda elektron imzo va elektron shartnomalarning huquqiy maqomini yagona darajaga ko'tardi. Bu hujjatlar elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan hujjatlar ham xuddi qo'lda imzolangandek kuchga ega ekanini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli texnologiyalar asrida shartnoma huquqini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2004 yilda qabul qilingan "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun va 2003 yildagi "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun raqamli bitimlar uchun huquqiy zamin yaratgan edi. Yangi raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu qonunlar takomillashtirilib, 2022 yilda "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri va "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi yangi Qonun kuchga kirdi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, elektron tijoratda tomonlarning shartnoma shartlarini elektron hujjatlar yoki elektron xabarlarni tasdiqlash orqali kelishishi natijasida tuzilgan bitim haqiqiy shartnoma deb e'tirof etiladi. Ya'ni, elektron yozishmalar va fayllar ko'rinishidagi shartnoma hujjati qonuniy kuchga ega bo'lib, u tomonlar o'rtasida tuzilgan shartnoma hisoblanadi. Qonunchilik shuningdek, agar qonun yoki tomonlarning kelishuviga binoan bitimni qo'l bilan imzolash talab etilsa, bunday hollarda elektron hujjat tegishli tarzda elektron raqamli imzo qo'yilsa, imzolangan deb hisoblanishini alohida qayd etgan. Demak, elektron raqamli imzo qo'yilgan elektron shartnoma huquqiy jihatdan qo'lda imzolangan qog'oz shartnoma

bilan teng hisoblanadi. Bundan tashqari, O'zbekiston qonunchiligida elektron tijorat munosabatlarida hujjatni imzolagan shaxsni identifikatsiya qilish va roziligini tasdiqlashga xizmat qiluvchi boshqa elektron usullar (SMS-kod, biometrik identifikatsiya – masalan, Face ID va hokazo) ham imzo o'rnida tan olinishini belgilab qo'ygan. Nihoyat, qonunda muhim tamoyil sifatida qayd etiladiki, faqat axborot tizimlari vositasida tuzilganiga asoslanib, shartnomani haqiqiy emas deb topish mumkin emas. Bu norma shuni anglatadiki, raqamli muhitda tuzilgan bitimlar faqatgina "raqamli" ekani uchun bekor qilinmaydi – aksincha, odatdagi fuqarolik-huquqiy bitimlar singari haqiqiy hisoblanadi.

Keltirilgan holatlar raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqining qanchalik tez o'zgarib, yangi sharoitlarga moslashib borayotganini ko'rsatadi. Shu bois, mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida shartnomaviy huquq institutining rivojlanishi, uning afzalliklari va muammolari hamda kelgusida takomillashtirish yo'nalishlari batafsil tahlil qilinadi. **Kirish** qismida muammo umumiy tavsifi va dolzarbligi yoritildi. Keyingi bo'limlarda tadqiqot metodlari, olingan natijalar, ularning muhokamasi keltirilib, syngra umumiy xulosalar va takliflar beriladi.

Ushbu ilmiy tadqiqotda shartnoma huquqining raqamli texnologiyalar sharoitidagi rivojlanishini o'rganish uchun zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llanildi. Avvalo, huquqiy-normativ manbalar hamda xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar bo'yicha adabiy tahlil o'tkazildi. Tadqiqot davomida huquqiy ma'lumotlar bazalari (masalan, Lex.uz milliy huquqiy bazasi) va xalqaro ilmiy maqolalar (Google Scholar va JSTOR orqali)dan foydalangan holda, dolzarb nazariy yondashuvlar o'rganildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil va formal-huquqiy tahlil usullari tanlandi. Ushbu usullar yordamida raqamli transformatsiyaning shartnoma huquqiga ta'sir ko'rsatish xususiyatlari va asosiy yo'nalishlari aniqlab chiqildi, ijobiy va salbiy jihatlar tahlil qilindi, shuningdek, shartnoma institutining raqamlashtirish sharoitida rivojlanish tendensiyalari belgilandi. Qo'shimcha ravishda, tarixiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilib, shartnoma huquqining raqamli texnologiyalar ta'siridagi taraqqiyoti tarixiy rivojlanish nuqtai nazaridan ham o'rganildi. Turli davlatchilik tajribalarini qiyoslash va ilmiy nuqtai nazarlarni solishtirish orqali mazkur masalada shakllangan doktrinal yondashuvlar tahlil qilindi. Shu bilan birga, O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar qonunchiligiga, sud amaliyotiga doir hujjatlar o'rganilib, ularni taqqoslash usuli qo'llandi. **Ma'lumot to'plash usullari** sifatida ochiq huquqiy manbalar va axborot tizimlaridan foydalandik. Olingan ma'lumotlar tahlili asosida shartnoma huquqini raqamli davrga moslashtirish borasida ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida Nik Szabo,

George H. Singer, Nodiraxon Abdurahmonova kabi olim va mutaxassislarning ilmiy ishlari, shuningdek, xalqaro konferensiya materiallari va qonunchilik hujjatlaridan keng foydalanildi.

Raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi bo'yicha tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatdi:

Dunyo miqyosida shartnomalar bo'yicha huquqiy normalar "media neytral" tamoyili asosida rivojlanib, elektron shakldagi kelishuvlar to'liq qonuniy kuchga ega deb tan olindi. Xalqaro va milliy huquq normalari elektron xatlar, matnli xabarlar, veb-saytdagi rozilik tugmalari orqali tuzilgan bitimlarni haqiqiy shartnoma sifatida qabul qilmoqda. Masalan, yuqorida aytib o'tilganidek, Kanadada **Achter Land & Cattle Ltd. v. South West Terminal Ltd.** ishida SMS orqali yuborilgan 👍 emoji shartnomani qabul qilish ifodasi sifatida e'tirof etildi. AQSh qonunchiligida E-SIGN Act (2000) va UETA singari qonunlar elektron imzo va yozuvlarni an'anaviy imzo va hujjatlarga tenglashtirgan bo'lsa, Yevropa Ittifoqida eIDAS reglamenti elektron imzo va elektron shartnomalarni barcha a'zo davlatlarda bir xil huquqiy kuchga ega ekanini kafolatladi. Shuningdek, BMTning 2005 yilgi Konvensiyasi elektron kommunikatsiyalarni qog'oz hujjatlar bilan teng deb topib, transchegaraviy elektron shartnomalarni tan olishga zamin yaratdi. **O'zbekiston** misolida esa 2022 yilgi yangi tahrirdagi "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun elektron hujjatlar va elektron xabarlar bilan tuzilgan bitimlar to'liq qonuniy kuchga ega ekanini mustahkamladi. Unga ko'ra, elektron tijoratda taraflar elektron hujjat yoki xabarlar orqali kelishgan shartnoma **asl hujjat** hisoblanadi va qog'ozdagi imzolangan shartnomaga tenglashtiriladi. Qonun shuningdek, elektron bitimlarni imzolash masalasiga aniqlik kiritib, agar qonun qo'l bilan imzolashni talab etsa, bunday hujjatga elektron raqamli imzo qo'yilsa, hujjat imzolangan hisoblanishini belgiladi. Shu tariqa, xalqaro va milliy darajada elektron shartnomalarning legitimligi ta'minlandi. Bu normativ o'zgarishlar raqamli iqtisodiyot sharoitida shartnomaviy munosabatlarning uzluksiz va ishonchli amalga oshirilishi uchun huquqiy poydevor yaratdi.

Raqamli texnologiyalar tufayli shartnomalarni tuzish va bajarish sezilarli darajada tezlashdi va soddalashdi. **Elektron hujjat aylanishining** joriy etilishi natijasida endilikda shartnoma matnlarini, ariza va ilovalarni elektron shaklda rasmiylashtirish va darhol almashish imkoni mavjud bo'lib, bu jarayonlarni ancha tezlashtiradi va ortiqcha qog'ozbozlikni kamaytiradi. Masofadan turib turli huquqiy xizmatlarni amalga oshirish imkoni paydo bo'ldi: masalan, advokat va mijoz o'rtasida onlayn videoaloqa orqali maslahatlashuv o'tkazish yoki masofadan turib shartnoma tuzish

amaliyoti yo‘lga qo‘yilmoqda. Bu esa vaqt va geografik masofalarni bartaraf etib, tezkor kelishuvlarga zamin yaratmoqda. **Onlayn shartnoma platformalari** joriy qilinib, internet orqali masofaviy tarzda shartnoma tuzish imkoniyatlari kengaymoqda. Masalan, elektron tijorat saytlarida foydalanuvchi mahsulotni sotib olish uchun “Qabul qilaman” tugmasini bosishi bilan shartnoma tuzilgan hisoblanadi – bu esa bir necha soniyada bitimni rasmiylashtirish imkonini beradi. Xizmat ko‘rsatish sohalarida ham maxsus mobil ilovalar yoki veb-platformalar orqali avtomatik rejimda shartnoma tuzish trendga aylandi. **Avtomatlashtirilgan shartnoma tuzish tizimlari** yaratilmoqda – bunda tayyor shablonlar yoki sun‘iy intellekt yordamida tuziladigan shartnomalar qo‘llanilib, hujjat tayyorlash tezligi keskin oshdi. Shu jumladan, kontraktlarni tuzish va tekshirishga mo‘ljallangan dasturiy vositalar (“legal tech”) huquqshunoslar ishini yengillashtirmoqda. Raqamli texnologiyalar tufayli bitim tuzishda hududiy chegara va masofa tushunchasi ham ahamiyatini yo‘qotmoqda – dunyoning ikki chekkasida joylashgan kompaniyalar bir necha daqiqada onlayn shartnoma imzolash imkoniyatiga ega bo‘lib, bu xalqaro savdo aloqalarini ham yengillashtirmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamlashtirish jarayoni shartnomaviy munosabatlarda tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi, kelishuv tezkorligini oshiradi va shaffoflikni ta‘minlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham davlat xizmatlari va sud tizimida elektron hujjat aylanishi joriy etilib, bu masalan sudlarda da‘vo arizalarini onlayn topshirish, shartnomalarni elektron ro‘yxatdan o‘tkazish kabi qulayliklarni yaratdi. Umuman, natijalar ko‘rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar shartnoma tuzish jarayonini ancha samarali va qulay qilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning yanada rivojlanishi natijasida shartnomaviy munosabatlarda **aqlli shartnoma** tushunchasi paydo bo‘ldi. Aqlli shartnoma deganda – odatdagi shartnoma shartlarining bajarilishini avtomatik ravishda ta‘minlaydigan maxsus dasturiy kod tushuniladi. Bu tushunchani ilk bor amerikalik kriptograf va huquqshunos **Nik Szabo** 1990-yillarda ilmiy muomalaga kiritgan bo‘lib, u aqlli shartnomani elektron tashuvchidagi raqamli kod sifatida tariflagan edi. Aqlli shartnomalar blockchain (blokcheyn) texnologiyasi bazasida ishlaydi va unda shartnoma shartlari dastur ko‘rinishida yozib qo‘yiladi. Tomonlar oldindan belgilab olgan shartlar ro‘yobga kelishi bilan tizim avtomatik tarzda tegishli majburiyatlarni bajaradi yoki huquqlarni amalga oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aqlli shartnomalar vositasida vositachilarsiz, inson omilisiz bitimlarni bajarish imkoni mavjud bo‘lib, bu juda murakkab va ko‘p qatnashchili tranzaksiyalarni ham ishonchli va tezkor amalga oshirishga xizmat qiladi. **Masalan**, Shri Vishnu Muhandislik kollejidan Hema Pavani Pearl keltirgan misolga ko‘ra, “aqlli ipoteka” shartnomasini

qo'llash natijasida ipoteka bitimini rasmiylashtirish muddati odatiy 50-60 kundan atigi 4-6 kunga tushgan. Bu aqlli shartnomalarning real sektordagi samaradorlik salohiyatini yaqqol ko'rsatadi. Shunga o'xshash tarzda, aqlli shartnomalar **sug'urta** sohasida sug'urta hodisasi sodir bo'lganda to'lovlarni avtomatik amalga oshirish, **sog'liqni saqlash** sohasida bemorlar ma'lumotini monitoring qilish kabi jarayonlarda qo'llanilmoqda va sezilarli samaralar bermoqda. Masalan, tibbiyot sohasida bemor haqidagi ma'lumotlar va dori ta'minoti jarayonlariga aqlli shartnomalarni tatbiq etish har yili minglab insonlarning hayotini saqlab qolishi mumkinligi aytilmoqda.

Aqlli shartnomalarning huquqiy maqomini aniqlash hozirda dolzarb masalalardan biridir. Xorijiy davlatlar tajribasida so'nggi yillarda aqlli shartnomalarni tartibga solishga intilish sezilmoqda. **Belarus Respublikasi** bu borada MDH davlatlari ichida yetakchilik qilib, 2018 yilda Prezidentning maxsus farmoni bilan "aqlli shartnoma" tushunchasini qonuniy muomalaga kiritdi. Belarus Prezidentining 2018 yil 28 dekabrda 8-sonli Farmoniga ilova sifatida ilk bor "aqlli shartnoma"ning qonuniy ta'rifi berilgan: unga ko'ra, aqlli shartnoma – bu tranzaksiyalar blokklarining ro'yxatida yoki boshqa taqsimlangan axborot tizimida (ya'ni blokcheynda) faoliyat yuritish uchun mo'ljallangan, bitimlarni avtomatlashtirilgan tarzda tuzish, ijro etish va/yoki boshqa huquqiy ahamiyatga molik harakatlarni bajarishga mo'ljallangan dasturiy koddir. Ushbu ta'rif aqlli shartnomalarning mohiyatini aniq ochib bergan va Belarus qonunchiligida ularni rasmiy tan olishga zamin yaratgan. **O'zbekiston** qonunchiligida esa hozircha aqlli shartnomalarning to'liq huquqiy maqomi belgilangan emas. Biroq ayrim normativ hujjatlarda bu tushuncha eslatib o'tilgan. Jumladan, 2022 yil 18 iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi direktorining 33-son buyrug'i bilan tasdiqlangan **Kripto-aktivlar savdosi qoidalarida** "aqlli shartnoma" tushunchasi keltirilgan. Ushbu hujjatda aqlli shartnoma elektron shakldagi shartnoma bo'lib, unda huquq va majburiyatlarning bajarilishi avtomatik ravishda raqamli operatsiyalarni amalga oshirish orqali ta'minlanishi qayd etilgan. Bu ta'rif Nik Szabo bergan ilmiy tushunchaga mos keladi. Ayni paytda mazkur qoidalar O'zbekistonda aqlli shartnomalarni faqat **kriptoaktivlar savdosi** sohasida qo'llash imkoniyatini nazarda tutadi xolos. To'g'ri, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida yoki boshqa asosiy qonun hujjatlarida hali "aqlli shartnoma" atamasi alohida normalarda mustahkamlanmagan. Shunga qaramay, jahon tajribasi va tendensiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, kelgusida aqlli shartnomalarni huquqiy tartibga solish zarurati yanada ortib boradi. Tadqiqotimiz davomida aniqlanishicha, xorijiy mutaxassislar aqlli shartnomalar bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish, ularda ishtirok

etuvchi barcha tomonlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilash masalasini dolzarb, deb baholamoqdalar. Darhaqiqat, bugungi kunda aqlli shartnomalarni odatiy fuqarolik-huquqiy shartnomaning bir ko‘rinishi sifatida qabul qilish yoki uni butunlay yangi huquqiy konstruktsiya sifatida e’tirof etish to‘g‘risida ilmiy munozaralar davom etmoqda. Huquqshunos olimlar ikki xil yondashuvni bildirmoqda: ba’zilar aqlli shartnomalarni shartnomaning alohida shakli, xolos, deb hisoblasa, boshqalar uni yangi turdagi majburiyat sifatida ko‘radi. Shunga qaramay, amaliyot nuqtai nazaridan qaraganda, allaqachon bir qator sohalarda aqlli shartnomalar muvaffaqiyatli qo‘llanilib kelinmoqda. Shartnoma huquqining rivojlanishi ana shu yangi hodisani ham qamrab olishi vaqti kelganini ko‘rsatadi.

Raqamli shartnomalarning huquqiy muammolari yuzaga kelmoqda: Raqamli muhitda shartnoma tuzish afzalliklar bilan birga yangi qator huquqiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy muammo va xatarli jihatlar aniqlandi:

Onlayn platformalarda shartnoma tuzish odatda foydalanuvchining “Qabul qilaman” tugmasini bosishi yoki web-sayt shartlariga oddiy belgi qo‘yishi (checkbox) orqali amalga oshiriladi. Natijada, ko‘plab foydalanuvchilar uzun matnli shartlarni o‘qib o‘tirmasdan, shunchaki xizmatdan foydalanish uchun kelishuvni tasdiqlab qo‘yadilar. Bu esa keyinchalik nizolar kelsa, “foydalanuvchi shartlarni bilmagan edi” degan da’volarni keltirib chiqarishi mumkin. Huquqiy nuqtai nazardan, haqiqiy rozilik bo‘lishi uchun tomon shartnomani anglagan holda va ixtiyoriy ravishda qabul qilishi lozim. Raqamli shartnomalarda esa **rozilikning haqiqiyligini** ta’minlash murakkabroq – ayniqsa, bir necha soniyada yuzaki tasdiqlangan bitimlarda. Shu bois, ayrim davlatlar iste’molchilar huquqlarini himoya qilish maqsadida onlayn shartnomalardagi tushunarsiz va juda murakkab shartlarni bekor qilish huquqini kuchaytirmoqda yoki foydalanuvchiga alohida ogohlantirishlar berishni talab qilmoqda.

Raqamli bitimlarda tomonlarning shaxsini aniqlash va ularning haqiqiyligiga ishonch hosil qilish oson emas. An’anaviy shartnomada imzo qo‘ygan shaxs pasporti orqali aniqlansa yoki yuridik shaxs vakili muhri bilan tasdiqlansa, elektron shartnomada kim bilan bitim tuzilayotgani dastlab noaniq bo‘lishi mumkin. Elektron raqamli imzo texnologiyasi bu borada yechim taklif etadi – u orqali har bir tarafga noyob kalit biriktirilib, hujjat imzolanishi qat’iy tasdiqlanadi. Aksariyat rivojlangan huquqiy tizimlarda sertifikatlashtirilgan elektron imzodan foydalanish orqali shaxsni identifikatsiya qilish muammosi hal etilgan. Lekin amaliyotda hamma ham elektron imzodan foydalanavermaydi. Ba’zan oddiy elektron pochta yoki messengerlar orqali tuzilgan shartnomalarda ishtirokchilarning shaxsi to‘liq tasdiqlanmasligi mumkin. Shu

bois, raqamli shartnomalarda tomonlarni autentifikatsiya qilish, ya'ni ularning haqiqiylikini tekshirish huquqni qo'llash amaliyotida dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. O'zbekistonda qabul qilingan yangi qonun bunga innovatsion yondashuvni joriy etdi – masalan, SMS kod yoki biometrik tasdiqlash (Face-ID) orqali ham shaxs tasdiqlansa, bu imzo o'rnida o'tadi. Lekin bunday usullar xavfsizligini ta'minlash ham muhim masala: masalan, SMS parolini boshqa birov qo'lga kiritib, birov nomidan bitim tuzib qo'yishi mumkinligi ehtimolini ham inobatga olish kerak.

Raqamli shartnomalar ko'pincha turli davlatlardagi tomonlar o'rtasida tuziladi. Internetning global xususiyati tufayli, bir mamlakatda o'tirib boshqa davlatdagi xizmatdan foydalanish va onlayn kelishuv tuzish oddiy holga aylangan. Natijada, bunday bitimdan kelib chiqadigan nizolarni hal etishda **qaysi davlat qonuni qo'llanishi** va qaysi sudga murojaat qilish lozimligi savollari tug'iladi. Xalqaro xususi huquqda odatda taraflar shartnomada qaysi yurisdiksiya va qaysi qonun tanlanishini kelishib qo'yadilar. Ammo ko'plab elektron ofertalar (masalan, mobil ilova foydalanuvchi bitimlari) bir tomonlama tuziladi va foydalanuvchi o'zi sezmay holda chet el huquqiga bo'ysunishni qabul qilib qo'yishi mumkin. Sud amaliyotida esa transchegaraviy elektron shartnomalarga nisbatan turli yondashuvlar mavjud. Ayrim hollarda, masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari iste'molchini o'z mamlakati sudiga da'vo kiritish huquqidan mahrum etuvchi chet el arbitraj bandlarini cheklamoqda. Umuman, raqamli shartnomalar borasida xalqaro **huquqiy normalarni uyg'unlashtirish** zarurati mavjudligi ilmiy manbalarda ta'kidlanadi. Ushbu muammo yechimi sifatida xalqaro tashkilotlar doirasida turli tavsiyalar ishlab chiqilmoqda, jumladan, BMTning yuqorida zikr etilgan Konvensiyasi va Haaga konferensiyasi doirasidagi ba'zi konvensiyalar elektron shartnomalar bo'yicha qo'llaniladigan huquq masalalarini soddalashtirishga qaratilgan.

Aqlli shartnomalarning yana bir murakkab jihati – agar dasturiy kod xatoga yo'l qo'ysa yoki kutilmagan holatlar yuz bersa, huquqiy javobgarlik kimga yuklanadi? An'anaviy shartnomada majburiyatni bajarmagan taraf javobgar bo'lsa, aqlli shartnomada hamma narsa avtomatik bo'lgani bois, ayrim holatlarda aybdor tarafni aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Masalan, **DAO (Decentralized Autonomous Organization)** kabi tizimlarda aqlli shartnomalar asosida investitsiya loyihalari boshqariladi. Agar kodda zaiflik bo'lsa va u orqali kimdir tizimdan mablag'ni ruxsatsiz yechib olsa – bu holda kim aybdor: kodni yozgan dasturchimi, kod asosida bitim tuzgan taraflarmi yoki umuman hodisani fors-major deb topish kerakmi? Bunday savollar hozirda huquqshunoslar va olimlar o'rtasida qizg'in muhokama qilinmoqda. Kanada va AQSh kabi davlatlarda ayrim sudlar aqlli shartnoma orqali avtomatik bajarilgan bitimlarni odatiy shartnoma

sifatida talqin qilib, odatiy huquqiy qoidalarini (masalan, xatolik yoki adolatsizlik doktrinalarini) tatbiq etishga harakat qilmoqda. Biroq, aqlli shartnomalarning global va markazlashmagan tabiatini hisobga olsak, masalaga xalqaro huquq darajasida yechim topish lozim bo'lishi mumkin. Bu borada ba'zi takliflar ilgari surilgan – masalan, aqlli shartnomalar uchun majburiy **texnik audit** va standartlar joriy etish, shuningdek, kod xatolaridan kelib chiqadigan zararlarni qoplash uchun maxsus kompensatsiya fondlari tuzish kabi g'oyalar mavjud.

Yuqorida bayon qilingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar shartnoma huquqiga doir munosabatlarni tubdan o'zgartirmoqda. Bir tomondan, qonunchilik va amaliyot yangi imkoniyatlarni e'tirof etib, elektron shartnomalarni qonuniy kuchga ega deb tan oldi, avtomatlashtirish vositalari samaradorlikni oshirdi. Boshqa tomondan esa, ayni raqamlashtirish jarayoni huquq uchun yangi jumboqlarni ham keltirdi. Keyingi bo'limda mazkur natijalarning muhokamasi keltirilib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Yuqoridagi natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi murakkab va qirrali jarayon bo'lib, uning ijobiy samaralari bilan birga qator yangi muammolar ham yuzaga kelmoqda. **Munozara** qismida ushbu jarayonning ayrim muhim jihatlari va ilmiy-nazariy masalalari haqida batafsil to'xtalamiz.

Birinchidan, raqamli davrda shartnoma huquqining asosiy tamoyillari o'zgarishsiz qolayotganini qayd etish lozim. Ya'ni, har qanday shartnomada bo'lgani kabi, elektron shartnomada ham **tomonlar irodasining ifodalanishi** va o'zaro roziligi muhim ahamiyatga ega. Bunda faqat shakl va vositalar zamonaviylashmoqda, xolos. Masalan, ilgari rozilikni imzo yoki muhri bilan tasdiqlagan tomon, hozir buni elektron imzo, SMS-kod yoki hatto emoji orqali bildirmoqda. Muhimi, **huquqiy tafakkur** ushbu o'zgarishlarni to'g'ri qabul qila olishi lozim. Kanadadagi emoji misoli – bu qiziqarli holat bo'lsa-da, aslida fuqarolik huquqidagi qadimiy “ofer-taqdim va aksept-qabul” qoidasi yangi ko'rinishda namoyon bo'lganini ko'rsatadi. Sud ushbu ishda taraflarning avvalgi yozishmalarini, biznes amaliyotini o'rgangan holda, emoji “ha, men rozi” degan oddiy so'zlar kabi qabul qildi. Demak, **sudyalar va huquqni qo'llovchilar** raqamli alomatlarining ma'nosini tushunishga intilmoqda. Bu esa huquqiy tafakkurning taraqqiy etayotganidan dalolat. Shu bilan birga, bunday yangicha holatlar oldini olish uchun yuridik maslahatchilar kompaniyalarga norasmiy chatlarda muhim shartnoma shartlarini muhokama qilishdan tiyilishni tavsiya etmoqdalar – chunki emoji va qisqa xabarlar noto'g'ri talqin qilinib, noxush majburiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu tavsiya biznes yuritish madaniyatida ham o'zgarishlarni taqozo etadi.

Ikkinchidan, davlatlar raqamli shartnomalarni huquqiy tartibga solishda jadal harakat qilayotgan bo'lsalar-da, qonunchilik amaliyotdan ortda qolmasligi uchun doimiy ravishda yangilanib borishi kerak. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, hozirgi vaqtda ko'plab mamlakatlarda raqamli shartnomalarning asosiy jihatlari (masalan, elektron imzo, elektron hujjatlarning kuchi va h.k.) bo'yicha qonuniy bazalar mavjud. Biroq, **aqlli shartnomalar, sun'iy intellekt ishtirokidagi bitimlar, xalqaro onlayn platformalar** orqali tuzilgan shartnomalar kabi sohalarida hali huquqiy noaniqliklar talaygina. Xususan, Qozog'iston olimlari o'z tadqiqotlarida raqamli transformatsiya oqibatida paydo bo'layotgan yangi munosabatlar (masalan, smart-kontraktlar, blokcheyn orqali majburiyatni ta'minlash, onlayn nizolarni hal qilish va h.k.) ko'plab savollar uyg'otayotgani, amaldagi qonunchilik bu borada yetarlicha aniqlik bermayotganini qayd etganlar. Ular shartnoma huquqini raqamli davr yangi haqiqatlariga moslashtirish, ya'ni raqamli texnologiyalar qo'llanilishidan kelib chiqadigan munosabatlarni tartibga solish bo'yicha yaxlit yondashuv ishlab chiqish lozimligini ta'kidlamodalar. Xuddi shunday fikrni O'zbekiston misolida ham keltirish mumkin – elektron tijorat va elektron imzo borasida qonuniy bazamiz yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, raqamli iqtisodiyotning yangi tendensiyalari paydo bo'lgan sari Fuqarolik kodeksi va boshqa qonunlarga tegishli tuzatishlar kiritish talab etiladi. Masalan, **O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida** hozircha shartnoma tuzishning elektron shakli va vositalariga oid alohida moddalar mavjud emas, garchi amaliyot va maxsus qonunlar orqali bu masala tartibga solinayotgan bo'lsa-da. Kelgusida Fuqarolik kodeksiga “shartnomalarni elektron shaklda tuzish” bo'yicha normalar kiritilishi raqamli shartnomalarning barqarorligini oshirishi mumkin.

Aqlli shartnomalar borasida ham alohida to'xtalib o'tish joiz. Ushbu fenomen hali yangi bo'lgani tufayli, huquqiy doktrina unga turlicha yondashmoqda. Nodiraxon Abdurahmonova kabi mahalliy tadqiqotchilar MDH davlatlari tajribasini tahlil qilarkan, O'zbekiston, Qozog'iston va Rossiya qonunchiligida aqlli shartnomalarning to'g'ridan-to'g'ri tartibga solinmaganini qayd etishadi. Ularning fikricha, davlat darajasida “aqlli shartnoma” orqali tuziladigan bitimlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini aniq belgilash hamda bu bitimlarning odatiy shartnomalar bilan munosabatini aniqlashtirish zarur. Huquqiy aniqlik bo'lmagan taqdirda, kelgusida sudlarda aqlli shartnoma tufayli kelib chiqqan nizolarni hal qilish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan, aqlli shartnoma avtomatik bajarib qo'ygan operatsiyani bekor qilish yoki uni to'xtatib turish masalasi qonunchilikda nazarda tutilmasa, taraflar uchun noqulay vaziyatlar yuzaga keladi. Shuning uchun ayrim davlatlar bu borada oldindan choralar ko'rmoqda. Belarus tajribasi yuqorida tilga olindi – bu mamlakat

aqlli shartnomani qonuniy tushuncha sifatida kiritib, unga huquqiy maqom berdi. AQShning ayrim shtatlarida (Arizona, Tennessi va boshqalar) aqlli shartnomalarni qonun darajasida tan olish bo'yicha hujjatlar qabul qilindi. Bularning barchasi raqamli huquqni rivojlantirishning muhim ko'rinishlari bo'lib, boshqa davlatlar ham bu tajribalarni o'rganmoqda.

Yuqorida aytib o'tilgan muammolarni hal etish va raqamli shartnomalar uchun qulay huquqiy muhit yaratish maqsadida, bir qancha taklif va strategiyalar ilgari surilmoqda: Raqamli shartnomalar bilan bog'liq xatarlarning oldini olish uchun foydalanuvchilar (iste'molchilar) va tadbirkorlar o'rtasida huquqiy bilimlarni oshirish zarur. Ko'p hollarda odamlar internetda nima bilan kelishayotganini anglamasdan bitim tuzib qo'yadilar. Shuning uchun davlat organlari va jamoat tashkilotlari tomonidan elektron shartnomalarni tushuntiruvchi qo'llanmalar, onlayn treninglar tashkil etilishi foydadan xoli bo'lmaydi.

Elektron tijoratda kontraktlar tez tuzilishi sababli, ko'pincha ular bir tomonlama tayyorlangan matnlardan iborat bo'ladi. Shu bois, halqaro darajada muayyan tarmoq yoki mahsulot uchun tipik elektron shartnoma shartlarini standartlashtirish takliflari mavjud. Masalan, dasturiy ta'minot uchun litsenziya shartlari yoki onlayn xizmat ko'rsatish shartnomalari uchun namuna shartlar ishlab chiqilib, kompaniyalar ulardan foydalanishi tavsiya qilinishi mumkin. Bu foydalanuvchiga ham, sudga ham tushunarli bo'ladi.

Raqamli shartnomalar xavfsizligini oshirish va muammolarni bartaraf etishda texnologiyaning o'zi ham yordamga kelishi mumkin. Masalan, elektron imzolarni yanada ishonchli qilish uchun kuchliroq shifrlash algoritmlarini qo'llash, ikki faktorli autentifikatsiyani keng joriy etish lozim. Aqlli shartnomalar uchun esa kodlarning xatolikka tekshiruvdan o'tishini ta'minlovchi **formal verifikatsiya** usullarini tatbiq etish tavsiya etiladi. Shuningdek, blockchain orqali tuzilayotgan bitimlarda qo'shimcha "orqa eshik" mexanizmlarini (emergency brake) o'rnatish, ya'ni favqulodda holatlarda aqlli shartnomani vaqtincha to'xtatib turish imkonini yaratish taklif qilinmoqda.

Raqamli muhit chegaralarni bilmasligi sababli, turli davlatlar huquqiy tizimlarining hamohangligi muhim. Masalan, Yevropa Ittifoqi doirasida qabul qilingan eIDAS reglamenti barcha a'zo davlatlarda elektron identifikatsiya va imzoga teng yondashuv yaratgan bo'lsa, global miqyosda ham shunday hamkorliklar kerak. Xalqaro huquq doirasida elektron shartnomalar, elektron isbotlar va boshqa jihatlar bo'yicha yagona konvensiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Bu kelgusida transchegaraviy elektron bitimlar soni ortib borishini hisobga olsak, juda dolzarb yo'nalishdir.

Munozara qismidagi tahlillar raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqini rivojlantirish bir nechta yo‘nalishda olib borilishi lozimligini ko‘rsatadi: bir tomondan, qonunchilikni zamonaviylashtirish va yangi hodisalarni tartibga solish, ikkinchi tomondan, huquqni qo‘llash amaliyotini (sudlar va arbitraj) yangi sharoitga moslashtirish, uchinchi tomondan esa jamiyatda raqamli shartnomalar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish va bilimdonlikni oshirish. Raqamli transformatsiya jarayoni huquqiy makonda davom etar ekan, shartnoma huquqi ham shu jarayonning ajralmas qismi sifatida muntazam rivojlanishda bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar sharoitida shartnoma huquqining rivojlanishi – bu huquq tizimi uchun bir paytning o‘zida ham katta imkoniyatlar, ham yangi sinovlar olib kelgan jarayondir. Yuqoridagi tahlillar va manbalarga tayansak, quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

Raqamli davr shartlari shartnoma tuzish usullarini tubdan o‘zgartirdi. Huquq tizimi ushbu o‘zgarishlarga moslasha oldi – bugungi kunda elektron hujjatlar, elektron imzolar, hatto norasmiy raqamli belgilarning ham shartnoma tuzishdagi o‘rni tan olindi. Qonunchilik an‘anaviy “yuzma-yuz” bitim tuzish modelidan “onlayn” modelga o‘tishni ta‘minladi. Natijada, shartnoma huquqi **media-neytrallik** tamoyilini qaror toptirdi: qog‘oz yoki elektron – asosiysi, tomonlar irodasining aniq ifodasi bo‘lsa bas. Bu tamoyil huquqiy barqarorlik va uzluksizlikni saqlashga xizmat qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar shartnomaviy munosabatlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Shartnomalarni tuzish, bajarish hamda nazorat qilish jarayonlari tezlashdi, arzonlashdi va optimallashti. Elektron platformalar va dasturiy vositalar yordamida masofaviy shartnomalar tuzish, hujjatlarni elektron arxivlash, real vaqt rejimida majburiyatlarning bajarilishini kuzatish imkoniyati yuzaga keldi. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolar uchun katta qulayliklar yaratdi, biznes jarayonlarini yengillashtirdi. Xususan, O‘zbekistonda elektron davlat xizmatlari doirasida ko‘plab shartnomaviy operatsiyalarni (masalan, davlat xaridlari bo‘yicha elektron tender shartnomalari, elektron ijara shartnomalari) onlayn amalga oshirish yo‘lga qo‘yildi – bu esa inson omili aralashuvini kamaytirib, korrupsiya xavfini pasaytirmoqda.

Raqamli davr huquqqa **aqlli shartnomalar, sun‘iy intellekt ishtirokidagi kelishuvlar, blockchain-bitimlar** kabi ilgari mavjud bo‘lmagan tushunchalarni olib kirdi. Shartnoma huquqi ushbu hodisalarni o‘z doirasida qamrab olishi va ularga huquqiy ta‘rif berishi zarur bo‘lmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanganki, ayrim davlatlar (masalan, Belarus) aqlli shartnomalarni allaqachon qonunchilik darajasida tan olib, ularning ta‘rifini berdi. Boshqa ko‘plab yurisdiksiyalarda esa bunday yangiliklar hali doktrinal munozara bosqichida. O‘zbekiston ham bu jarayondan chetda emas –

yaqinda raqamli iqtisodiyot va kriptoaktivlar muomalasini tartibga soluvchi qoidalarda aqlli shartnomaga ilk marta urg'u berildi. Bu yaxshi boshlanish, albatta, lekin kelgusida Fuqarolik kodeksi va boshqa asosiy qonun hujjatlariga ham o'zgartirishlar kiritib, aqlli shartnomalarning huquqiy kuchi va ularning odatdagi shartnomalarga nisbatan o'ziga xos jihatlarni belgilab qo'yish maqsadga muvofiq.

Raqamli shartnomalarning ko'payishi sud amaliyotida yangi savollar tug'dirmoqda. Xususan, elektron dalillarni (masalan, elektron pochta yozishmalarini yoki log-fayllarni) qabul qilish, ularning ishonchliligini tekshirish masalalari paydo bo'lmoqda. O'zbekistonda 2021 yilda Jinoyat-protsessual kodeksga "elektron dalil" tushunchasi kiritildi va uning rasmiy maqomi belgilandi, fuqarolik jarayonida ham shunday o'zgarishlar amalga oshmoqda. Bu yutuqlar bilan birga, sudya va tergovchilarni raqamli savodxonligini oshirish zarurati ham yuzaga chiqadi – ular texnik hujjatlarga baho berishi, raqamli izlarni tahlil qila olishi lozim bo'ladi. Shuningdek, yuqorida muhokama qilinganidek, transchegaraviy bitimlarda yurisdiksiya mojarolari, iste'molchining huquqlarini himoya qilish, onlayn nizolarni hal etish (ODR – Online Dispute Resolution) kabi masalalar ham diqqat markazidadir. Bu muammolarni hal etish uchun xalqaro hamkorlik va tajriba almashuvi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, raqamli texnologiyalar davrida shartnoma huquqining rivojlanishi – bu uzluksiz davom etuvchi jarayon. Raqamli innovatsiyalar tezkor va doimiy yangilanib borar ekan, huquq ham ularga **moslashuvchanlik** bilan yondashishi talab etiladi. Tadqiqotimiz ko'rsatdiki, so'nggi yillarda huquqiy tizim katta moslashuvchanlik namoyon etdi – elektron shartnomalar fenomeni qisqa muddatlarda qonuniy makonda o'z o'rnini topdi. Kelgusida esa **sun'iy intellekt agentlari** ishtirokida tuziladigan bitimlar, **Metaverse** kabi virtual muhitlarda sodir bo'ladigan shartnomaviy munosabatlar kabi yangiliklar paydo bo'lishi kutilmoqda. Bu esa shartnoma huquqining yanada chuqurroq konseptual masalalarini ko'ndalang qo'yadi. Demak, huquqshunos olimlar, amaliyotchilar va qonunchilar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish, yangi hodisalarni oldindan ilmiy prognoz qilish va ularni tartibga solish strategiyalarini ishlab chiqish zarur bo'ladi. Xususan, O'zbekiston huquqiy makonida raqamli iqtisodiyot strategiyasi doirasida fuqarolik qonunchiligini modernizatsiya qilishda xorijiy tajriba va tavsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Raqamli transformatsiya sharoitida shartnoma huquqining muvaffaqiyatli rivojlanishi nafaqat huquqiy barqarorlik va adolatni ta'minlaydi, balki mamlakatning investitsion jozibadorligini oshirish, innovatsion iqtisodiyotga o'tishni tezlatish kabi ustuvor maqsadlarga erishishga ham xizmat qiladi. Shunday ekan, "raqamli huquq" sohasini taraqqiy ettirish bugungi kun talabi bo'lib, shartnoma huquqi uning muhim tarkibiy

qismi sifatida har doim diqqat markazida bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Singer G. H. (2025). Digital Age Shapes Modern Contract Law: Considering the Legal Significance of a “Thumbs-Up” Emoji. Colorado Lawyer, July 2025.
2. Abdurahmonova N. (2023). MDHda smart shartnomalarning huquqiy tartibi. Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy axborot kutubxonasi (TSUL Library) saytidagi maqola.
3. Muxiddinova G. (2024). Yuridik xizmatlar sohasida raqamli transformatsiyaning fuqarolik huquqiga ta'siri. Modern Education and Development ilmiy jurnali, 14(4), 3-18.
4. O'zbekiston Respublikasi “Elektron tijorat to'g'risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2022-yil 29-sentabr, O'RQ–792-son. (Lex.uz hujjat bazasi).
5. O'zbekiston Respublikasi “Elektron raqamli imzo to'g'risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2022-yil 12-oktyabr, O'RQ–793-son.
6. Alimov O. T., Moroz S. P., Akimbekova M. A. (2025). The Impact of Digital Transformation on Contract Law. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 28(2), 1-9.
7. Digital Contracts: Legal Challenges in the Digital Era. Guiding Legal Counsel Blog (guidingcounsel.com).
8. BMT Konvensiyasi (2005). United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, New York, 2005.
9. Belarus Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-dekabrda 8-son Farmoni “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish to'g'risida” va unga 1-Ilova – “Aqlli shartnoma” tushunchasining qonuniy ta'rifi.
10. Szabo N. (1997). The Idea of Smart Contracts. (Ilmiy maqola, onlayn nashr). Nik Szabo tomonidan aqlli shartnoma konsepsiyasini ilk bor bayon etgan manba.